

ΛΕΥΚΑΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ
ANALECTA LEUCADICA

ΤΟΜΟΣ 2 VOLUME

ΛΕΥΚΑΔΑ 2021 LEFKAS

ΛΕΥΚΑΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ 2 ANALECTA LEUCADICA

ΛΕΥΚΑΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ

ANALECTA LEUCADICA

ΤΟΜΟΣ 2 VOLUME

ΛΕΥΚΑΔΑ 2021 LEFKAS

ΛΕΥΚΑΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ • ANALECTA LEUCADICA

Τόμος 2

Πρώτη έκδοση: Ιούλιος 2021

<https://independent.academia.edu/AnalectaLeucadica>

Επιστημονική επιμέλεια & υπεύθυνος έκδοσης:

π. ΗΛΙΑΣ ΚΑΡΑΛΗΣ

131 ΣΜ/Διασπορά

300 02 Βόνιτσα

Τηλ.: 26430-23293 • 6945-680556

E-mail: iliaskaralis@past.auth.gr

<https://auth.academia.edu/IliasKaralis>

Εκδοτική επιμέλεια & σελιδοποίηση:

MICHAEL STORK

483 00 Κρασιά Πρέβεζας

Τηλ.: 26830-32276 • 6974-418472

E-mail: micstork@yahoo.gr

<https://independent.academia.edu/MichaelStork>

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση, αναπαραγωγή και μετάδοση του παρόντος βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη, σύμφωνα με το νόμο 2121/1993 περί πνευματικών δικαιωμάτων.

Printed in Greece 2021

ISSN 2732-608X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ CONTENTS

SALVATORE COSTANZA	
<i>Il salto dalla scogliera di Leucade nella speculazione gnostica</i>	9
<i>The Diving from the White Rock at Lefkas in Gnostic Thinking</i>	
π. ΗΛΙΑΣ ΚΑΡΑΛΗΣ / Fr. ELIAS KARALIS	
<i>Η λατρεία του Αγίου Σπυρίδωνα στη Λευκάδα</i> <i>(τέλη 17^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα)</i>	23
<i>The Cult of St. Spyridon in Lefkas from the end of the 17th century</i> <i>to the mid-20th century</i>	
ΤΡΥΦΩΝΑΣ ΤΣΟΜΠΑΝΗΣ / TRYFON TSOMPANIS	
<i>Ιδιότυπη εικαστική παρουσία της Θεοτόκου σε παράσταση</i> <i>«Κοινωνίας των Αποστόλων» στη Μονή Προδρόμου</i> <i>Λιβιάδι Καρυάς</i>	47
<i>A Peculiar Artistic Depiction of the Theotokos in a Representation</i> <i>of the Communion of the Apostles at the Monastery</i> <i>of St. John the Forerunner in Livadi Karya, Lefkas</i>	
ΣΠΥΡΙΔΩΝΑΣ ΤΣΑΡΛΑΜΠΑΣ / SPYRIDON TSARLAMBAS	
<i>Νεότερα προσωπογραφικά στοιχεία για την ιστορική οικογένεια</i> <i>Βαλαωρίτη</i>	61
<i>New Prosopographical Evidence on the Historic Valaorititis Family</i>	
ΝΙΚΗΤΑΣ Κ. ΨΑΘΑΣ / ΝΙΚΙΤΑΣ Κ. PSATHAS	
<i>Η Λευκάδα του 1863 μέσα από την περιγραφή του</i> <i>David Thomas Ansted</i>	75
<i>David Thomas Ansted's Description of the Island of Lefkas</i> <i>in 1863</i>	
<i>Οδηγίες προς τους συγγραφείς / Author guidelines</i>	133

π. ΗΛΙΑΣ ΚΑΡΑΛΗΣ

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ (ΤΕΛΗ 17^{ΟΥ}-ΑΡΧΕΣ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ)*

Η αγιολατρεία αποτελεί ένα από τα αντικείμενα μελέτης που εντάσσεται στον κύκλο της λατρείας σύμφωνα με την κατάταξη των λαογράφων της θρησκευτικής παραδοσιακής και λαϊκής συμπεριφοράς,¹ καθώς οι Άγιοι και τα θαύματά τους κατέχουν καθοριστική θέση στη ζωή των ανθρώπων. Εκλαμβάνονται δε από τον λαό ως απόδειξη της υπερφυσικής δύναμης και της ουσιαστικής μέριμνας των Αγίων στους πιστούς. Από το πολυπληθές αγιολόγιο της Εκκλησίας, ο Άγιος Σπυρίδωνας αποτελεί πρόσωπο που αν και χαίρει καθολικής τιμής και αναγνώρισης λόγω του αγιολογικού του προφίλ, εντούτοις λόγω και του λαογραφικού του προφίλ, διαμορφώνονται στη λατρεία του διάφορες τοπικές λαϊκές παραδόσεις που έχουν γίνει αντικείμενο συστηματικών μελετών, στις οποίες η νήσος της Λευκάδος δεν έτυχε της ανάλογης προσοχής.

Από την αναγνώρισή του μέχρι και σήμερα η λατρεία² του Αγίου Σπυρίδωνα διακρίνεται γενικά σε τρεις ιστορικές περιόδους και αναπτύσσεται αντίστοιχα σε τρεις περιοχές. Η πρώτη ξεκινά με την κοίμηση του Αγίου, με κέντρο λατρείας τον χώρο ταφής του και το ιερό λείψανο του στην Τριμυθούντα³ (σημερινή Τρεμετουσιά) της Κύπρου. Προς τα τέλη του 7^{ου} αιώνα το κέντρο λατρείας του μετατοπίζεται από την Κύπρο στην Κωνσταντινούπολη με τη μεταφορά του λειψάνου που επέβαλλαν λόγοι ασφαλείας από τις επιδρομές των Αράβων στην Κύπρο.⁴ Η τελευταία περίοδος ξεκινά με τη μεταφορά του

* Ευχαριστίες για τις ωφέλιμες παρατηρήσεις του οφείλουμε στον κ. Εμμανουήλ Βαρβούνη, Καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

¹ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 2017, II, 287.

² Οφείλουμε να τονίσουμε ότι χρησιμοποιούμε τον όρο με το εννοιολογικό περιεχόμενο που χρησιμοποιείται στην επιστήμη της Λαογραφίας, καθώς στη Θεολογική επιστήμη χρησιμοποιείται ο όρος *τιμή* για τους Αγίους και *λατρεία* μόνο για τον Τριαδικό Θεό.

³ VAN DEN VEN 1953, 146-147.

⁴ VAN DEN VEN 1953, 145-146.

λειψάνου το 1456 στη νήσο της Κέρκυρας, ως κειμήλιο αρχικά της οικογένειας Καλοχαιρέτη, μετέπειτα της οικογένειας Βούλγαρη⁵ και σήμερα της Μητροπόλεως Κερκύρας, Παξών και Διαποντίων νήσων.

Ειδικότερα για τη λατρεία του Αγ. Σπυρίδωνος στην παραδοσιακή και λαϊκή λατρεία, ο καθηγητής Εμμανουήλ Βαρβούνης στη δίτομη συνθετική και μοναδική μελέτη για την ελληνική θρησκευτική λαογραφία σημειώνει ότι ο Αγ. Σπυρίδωνας λατρεύεται ως προστάτης των υποδηματοποιών καθώς και ως ιαματικός άγιος των παθήσεων των αυτιών από την παρετυμολογία του ονόματός του με το ρήμα σφυρίζω.⁶ Στην Κίο, για παράδειγμα, οι ασθενείς προσέφεραν γλυκό στον Άγιο, το οποίο μοιραζόταν στα παιδιά. Στην ίδια περιοχή, επίσης, ασκούσαν σε ένα ιδιότυπο είδος τρυποπεράσματος, στο οποίο ο ασθενής τοποθετούσε το αυτί του στην τρύπα ενός μαρμάρου που υπήρχε κοντά στον ναό.⁷

Στην Κύπρο η τιμή του διατηρήθηκε στη διάρκεια των αιώνων και απαντούν αρκετές παραδόσεις που εμφανίζονται μεταποιημένα τα θαυμαστά γεγονότα του βίου του και συνδεδεμένα με νεότερα περιστατικά.⁸ Ο Άγιος εμφανίζεται να φθείρει τα παπούτσια που του αφιερώνουν ως ένδειξη της συνδρομής του σε αυτούς που των επικαλούνται, ως ιαματικός Άγιος των παθήσεων των αυτιών και ως τιμωρός κακοποιών ανθρώπων.⁹

Στην Κέρκυρα που σώζεται σήμερα το λείψανο του Αγίου και αποτελεί το κύριο αντικείμενο λατρείας, καθώς θεωρείται ζωντανή απόδειξη της παρουσίας του Αγίου εν μέσω των πιστών, η παραδοσιακή και λαϊκή θρησκευτική συμπεριφορά έρχεται σε συνέργεια της εκκλησιαστικής τελετουργίας. Η ύπαρξη του λειψάνου στην Κέρκυρα δημιουργεί ένα μεγάλο προσκηνηματικό ρεύμα προς τη νήσο που εκφράζεται με την ανυπόδητη και γονυκλινή πορεία, τα οποία συνιστούν βασικά στοιχεία της προσκηνυματικής τελετουργίας και εθιμοταξίας του λαϊκού ανθρώπου στα μεγάλα προσκηνήματα. Η αντίληψη ότι ο Αγ. Σπυρίδωνας βγαίνει από τη λάρνακά του και επισκέπτεται όσους τον επικαλούνται ή έχουν ανάγκη βοήθειας¹⁰ δημιουργεί από το 1863¹¹ και εφεξής την τελετουργική παράδοση¹² της αντικατάστασης των φαρμέ-

⁵ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ 2014, 347-407.

⁶ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 2017, I, 42.

⁷ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 2017, I, 42.

⁸ Βλ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 2001.

⁹ ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑΣ 2016.

¹⁰ ΧΥΤΗΡΗΣ 2007, 46.

¹¹ ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ 2000, 136.

¹² Πριν την τελετουργική παράδοση υπάρχουν μαρτυρίες όπως του Γάλλου André Grasset Saint-Sauveur, που έζησε στα Επτάνησα 1781-1798, σύμφωνα με τον οποίον οι ιερείς εκμεταλλεύοντο την απλόικη και λαϊκή πίστη των ανθρώπων πωλούσαν αντικείμενα που ακουμπούσαν στο σώμα του Αγίου, όπως κεριά, μαντήλια, κορδέλες κ.ά., βλ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 511.

νων υποδημάτων του Αγίου, τα οποία τεμαχίζονται και δίνονται εν είδει ευλογίας.¹³ Η λατρεία του λειψάνου συνδέεται επίσης με την περιφορά του στους δρόμους της Κέρκυρας υπό την τελετουργική μορφή της λιτής, της εξόδου και της εισόδου, τα επονομαζόμενα από τον κερκυραϊκό λαό ως *βγάσματα* και *μάσματα* του Αγίου. Οι λιτές αυτές αναπτύχθηκαν μέσα σε ένα συγκριτιστικό κλίμα έχοντας ένα λατινογενές δημόσιο τελετουργικό και παράλληλα ένα ορθόδοξο εκκλησιαστικό-λαϊκό.¹⁴

Η παρουσία του λειψάνου στην Κέρκυρα κατέστησε μια ιδιαίτερη λατρεία κατά τη Μεταβυζαντινή περίοδο, που εντοπίζεται και στην εικονογραφία του στον χώρο των Επτανήσων¹⁵ αλλά και σε περιοχές των Βαλκανίων.¹⁶ Εκτός από τη δημιουργία φορητών εικόνων, την έκδοση χαρακτηριστικών και έντυπων ακολουθιών παρατηρείται και έκδοση κηρυγματικής γραμματείας κατά τον 18^ο αιώνα,¹⁷ που παρουσιάζει παράλληλη χρησιμότητα εφόσον προβάλλει εξίσου την αγιότητα του προσώπου και συμβάλλει στην εξάπλωση της τιμής του.

Η παραγωγή δύο ομιλητικών έργων,¹⁸ ποιημάτων Λευκαδιτών λογίων κληρικών, αφενός δείχνει την απήχηση της τιμής του Αγίου στη Λευκάδα, αφετέρου μας δίδει το έναυσμα για τη μελέτη της λατρείας του Αγίου Σπυρίδωνα στη νήσο, μεταξύ των τελών του 17^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, περίοδο στην οποία, όπως θα φανεί, είχε μεγάλη απήχηση και αποτέλεσε πρότυπο για τη διάχυση πολιτισμικών προτύπων και για τους δύο άλλους «επτανησιακούς» αγίους στη νήσο. Έτσι, η διεπιστημονική ερευνά που ακολουθεί εστιάζει στη μελέτη των δύο πανηγυρικών λόγων συνεξετάζοντας τις άμεσες και έμμεσες ιστορικές πηγές. Επισημαίνεται ότι οι δύο αυτοί εγκωμιαστικοί λόγοι αποτελούν βασικές πηγές για τη μελέτη της λατρείας του Αγ. Σπυρίδωνα στη Λευκάδα κατά την περίοδο των τελών του 17^{ου} αιώνα που ανοικοδομείται ο πρώτος ναός αφιερωμένος επ' ονόματι του Αγ. Σπυρίδωνα και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα που πραγματοποιούνται οι πρώτες λαογραφικές καταγραφές στη νήσο.¹⁹

¹³ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ 2017, II, 291, 293.

¹⁴ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ 2014, 347-407.

¹⁵ ΜΠΙΘΑ 1996-1997.

¹⁶ ΤΡΙΦΟΝΟΒΑ 2012.

¹⁷ Για τη γενικότερη κηρυγματική έκδοση του 18^{ου} αι. βλ. ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΣ 2001.

¹⁸ Εκδίδεται ακόμη ένας εγκωμιαστικός λόγος για τον Αγ. Σπυρίδωνα στο τυπογραφείο του Νικολάου Γλυκέως το 1786, ποίημα του Κερκυραίου Αλεξάνδρου Τριβόλι Πιέρι, βλ. LEGRAND 1928, 457. Επίσης, ένας ακόμη εγκωμιαστικός λόγος απαντά στο ομιλητικό έργο του Κερκυραίου Νικηφόρου Θεοτόκη, το οποίο εκδίδεται στη Λειψία το 1766 από το τυπογραφείο Breitkopf, βλ. Legrand 1928, 56.

¹⁹ Η πρώτη προσπάθεια εντοπίζεται στο Χειρόγραφο 00087 (Λευκάδα, Σταματέλλος Θεοδόσιος), 1919 που τηρείται στην Ακαδημία Αθηνών, στη Συλλογή Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, βλ. ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ 2009, 66.

Μέσα από την ανάλυση των δύο λόγων θα φανερωθεί η στάση της τοπικής εκκλησίας και ο τρόπος που προβάλλει τον συγκεκριμένο Άγιο στον παραδοσιακό άνθρωπο, του οποίου οι άγιοι γενικότερα αποτελούν κύριες και καθοριστικές μορφές της ζωής του. Ακολούθως επεκτείνουμε την έρευνά μας στη ναοδομία του νησιού καθώς και στη μελέτη των σχετικών εκκλησιαστικών τεχνουργημάτων που θα μας δώσουν μια σφαιρικότερη άποψη για την έκταση της λατρείας του Αγίου.

Ο πρώτος λόγος που επιγράφεται ως *πανηγυρικός εις τιμήν και ἔπαινον τοῦ ἁγίου*,²⁰ πρόκειται για ποίημα του Διονύσιου Κόνταρη, ιεροδιδάσκαλου και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Λευκάδος και Αγίας Μαύρας.²¹ Από την πραγματολογική μελέτη του λόγου εξάγεται το συμπέρασμα ότι εκφωνήθηκε στην Κέρκυρα²² και πιθανόν πριν εκλεγεί αρχιεπίσκοπος ο Δ. Κόνταρης (1738-1742).²³ Υποθέτουμε ότι κλήθηκε στην Κέρκυρα να μιλήσει την περίοδο 1716-1721 που διατελούσε ως ιεροκήρυκας και κατ' οίκον διδάσκαλος της ελληνικής γλώσσας στη νήσο της Ζακύνθου. Ο εκφωνηθέν λόγος φαίνεται ότι ικανοποίησε τις απαιτήσεις του Ιωάννη Λαζαρόπουλου, ο οποίος ανέλαβε να χρηματοδοτήσει την έκδοση²⁴ και την αφιέρωσε στον γνωστό Έλληνα ευεργέτη Ανδρέα Κάση. Ο λόγος τυπώνεται μετά τον θάνατο του Δ. Κόνταρη, από το τυπογραφείο του Αντωνίου Βόρτολι στη Βενετία το 1747.

Ο δεύτερος λόγος πρόκειται για ποίημα του αρχιμανδρίτη Βησσαρίωνα Κεφαλά εξ Αγίας Μαύρας, επιγράφεται ως *Ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος*,²⁵ το οποίο εκφωνήθηκε στο Ιάσιο της Μολδαβίας το 1762.²⁶ Κατά τη δική μας εκτίμηση ο λόγος πιθανόν να εκφωνήθηκε στο γνωστό μοναστήρι του Αγ. Σπυρίδωνα στο Ιάσιο που έγινε σταυροπήγιο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως το 1763. Υπήρξε γνωστό προσκύνημα, στον ευρύτερο χώρο του οποίου ελάμβανε χώρα ένα μεγάλο θρησκευτικό και εμπορικό γεγονός.²⁷ Ο λόγος τυπώνεται εννιά χρόνια μετά, το 1771, με χρηματοδότηση του Κυθηραίου Ανδρέα Τζουκαλά, τον οποίο ευγνωμονεί ο

²⁰ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός εις τιμήν και ἔπαινον τοῦ ἁγίου και θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμυθοῦντος και προστάτου Κερκύρας*, Ενετήσιν 1747 (στο εξής: ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*). Βλ. LEGRAND 1918, 350-351· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1984, 234.

²¹ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1980-1982, I, 670.

²² ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 22.

²³ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1980-1982, II, 840.

²⁴ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 3-4.

²⁵ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος*, Ενετήσιν 1771 (στο εξής: ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*). Βλ. LEGRAND 1928, 139-140, 743.

²⁶ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 15.

²⁷ Βλ. ΙΑΚΟΒ 2013.

Βησσαρίωνας στον πρόλογό του.²⁸ Πρόκειται για ένα μικρό *συνταγματίον* της εποχής, αφού μαζί με τον λόγο καταχωρίζεται επίσης η ακολουθία του νιπτήρος και η νεκρώσιμος ακολουθία εις κοσμικούς, σύμφωνα με την τάξη του Πατριαρχείου, ώστε να επικουρήσει στην εύτακτη τέλεση.

Οι δύο αυτοί λόγοι είναι πανηγυρικοί και ανήκουν κατά τον αριστοτελικό διαχωρισμό στους επιδεικτικούς λόγους, έχοντας στόχο να εγκωμιάσουν τον άγιο, επικεντρώνοντας όμως στο άφθαρτο λείψανό του που παραμένει ως ζωντανή παρουσία στον κόσμο.

Ο πρώτος εγκωμιαστικός του Δ. Κόνταρη φέρει εσωτερικά τον τίτλο *Λόγος πανηγυρικός εις τὸ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος Λείψανον*, διαφοροποιώντας τον αφενός από τον τίτλο της έκδοσης και αφετέρου πληροφορεί εξαρχής τον αναγνώστη ότι θα επικεντρωθεί στο λείψανο του Αγίου. Κάτω από τον τίτλο και πριν το κείμενο προτάσσεται ψαλμικός στίχος *Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει*²⁹ για να δηλωθεί η αφορμή και το θέμα του λόγου.

Ο λόγος ακολουθεί τα συνήθη δομικά στοιχεία των λόγων της εποχής³⁰ τα οποία διακρίνονται σε τρία *Προοίμιο*, *Βεβαίωση* και *Επίλογος*. Τα κύρια αυτά μέρη δεν τονίζονται με επικεφαλίδες, αλλά φροντίζει ο εκδότης να διακοσμήσει με φυτικό διάκοσμο το αρχίγραμμα του *Προοίμιου* και να τοποθετήσει ένα αρχίγραμμα επίσης στην έναρξη του κυρίως θέματος. Το *Προοίμιο* του λόγου εκκινεί από τη φράση *Εἰς μίαν πάνδημον ἡμέραν*³¹ και φθάνει έως *καὶ πόθεν ἀξιώνεται νὰ μένη πάντα εἰς τὸν κόσμον καὶ ἄφθαρτος*.³² Στο μέρος αυτό ο ομιλητής εκφράζει την αδυναμία εκφώνησης ενός λόγου με παρρησία μπροστά σε ένα άφθαρτο λείψανο που δεν μπορεί να ερμηνευθεί με τη λογική,³³ καθώς και ότι το ακροατήριο είναι ευγενές και σοφό.³⁴ Ο ομιλητής μάς πληροφορεί αρχικά ότι πραγματοποιεί την ομιλία του σε εξωτερικό χώρο,³⁵ πιθανόν σε κάποια από τις στάσεις της λιτής του Αγίου. Ευθύς εξαρχής ο ομιλητής χρησιμοποιεί σχήματα λόγου και εκφραστικά μέσα. Χρησιμοποιεί την

²⁸ Βλ. ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 3-4.

²⁹ Ψλμ 91,13.

³⁰ Πρβλ. ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΣ 2001, 26-30.

³¹ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 5.

³² ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 7.

³³ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 6: *Διατὶ ἐκεῖνο, ὁποῦ φανερὰ βλέπομεν εἰς τὸν Ἅγιον, δὲν εἶναι καὶ ἀλήθειαν, παρὰ ἓνα τὶ θαῦμα καὶ ἀκατάληπτον, καὶ ἀνερμήνευτον, λοιπὸν δὲν ἔπρεπε διὰ τοῦτο νὰ ἔλθω μὲ τόλμην, ἢ νὰ παρρησιάσω τὸν ἑαυτὸν μου σήμερον πανηγυριστὴν εἰς ὑποκείμενον, ὁποῦ καὶ ἴστοροῦμενον θάμβος, καὶ βλέπομενον ἔκστασις.*

³⁴ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 7: *[...] ἀκόμη εἰς ἀκροατήριον, ὁποῦ ὅσον θαμπώνει μὲ τὴν ἐγγένειαν, τόσον καὶ μὲ τὴν σοφίαν, κάνοντας δειλὸν καὶ κάθε μεγαλόψυχον ῥήτορα [...].*

³⁵ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 5: *Εἰς μίαν πάνδημον ἡμέραν, εἰς τὴν ὁποίαν παρρησιάζει ὁ οὐρανὸς, ὡσὰν θεάτρον φοβερὸν [...].*

παρομοίωση για να δώσει ενέργεια στον λόγο του,³⁶ θέτει ρητορικές ερωτήσεις για να προκαλέσει το ενδιαφέρον του ακροατηρίου³⁷ και εκφέρει με παρήχηση.³⁸ Αξιοσημείωτη, επίσης, πληροφορία είναι ο υπαινιγμός του ομιλητή για τη γνώση που έχει για τη ρητορική τέχνη.³⁹ Στο τέλος του προοιμίου ο συγγραφέας, πριν δηλώσει την πρόθεση του λόγου του, δικαιολογεί την παρουσία του ως ομιλητή λόγω προσκλήσεως από την τοπική εκκλησία.⁴⁰ Το Προοίμιο του ομιλητή δηλώνεται στις τελευταίες γραμμές: [...] *πόθεν ὁ μέγας Σπυρίδων ἔλαβε τὸ ἐξαίρετον, νὰ ἀνθῆ ὡς φοῖνιξ καὶ μετὰ θάνατον, καὶ πόθεν ἀξιῶνεται νὰ μένη πάντα εἰς τὸν κόσμον καὶ ἄφθαρτος.*

Στο κυρίως μέρος του λόγου, ο εκδότης στοιχειοθετεί αρχίγραμμα. Ξεκινά από τη φράση *Κλίνεται τὸ γόνυ μίαν φοράν εἰς τὸν Ἅγιον* και ολοκληρώνεται στη φράση *εἰς δόξαν του Αγίου ἀσύγκριτον*.⁴¹ Πρόκειται για το μεγαλύτερο μέρος του λόγου, στο οποίο ο ομιλητής εκθέτει τα επιχειρήματά του και εν προκειμένω αναπτύσσει τη θεολογική του σκέψη. Στην § 1 προτρέπει τους παρισταμένους να προσκυνήσουν το λείψανο του Αγίου, το οποίο παραμένει μακριά από κάθε μεταβολή, καταργώντας τη φυσική τάξη. Σε αυτήν την παράγραφο χρησιμοποιείται υπερβολή, ώστε να εξάρει το αποτύπωμα που αφήνει στην αίσθηση των ανθρώπων το λείψανο του Αγίου,⁴² καθώς και προσωποποίηση, με την οποία εμφανίζεται με ανθρώπινη ιδιότητα η αρετή που ανταμείβει τους φίλους της.⁴³ Χρησιμοποιεί παροιμιακή φράση από τον αναστάσιμο κανόνα του Δαμασκηνού και κατακλύει την παράγραφο του με ρητορική ερώτηση για να διεγείρει το ενδιαφέρον των ακροατών.⁴⁴

Στην § 2 ο ομιλητής ξεκινά να αναδιπλώνει τη συλλογιστική του πορεία. Ξεκινά με αναφορές σε διάφορες τάξεις Αγίων όπως Απόστολων-Ιεραρχών, Μαρτύρων και Οσίων, οι οποίοι δεν έτυχαν της ανάλογης τιμής με την αφ-

³⁶ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 5-6: *παρρησιάζει ὁ οὐρανός, ὡσὰν θέατρον φοβερὸν. [...] καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν ὁ ῥήτωρ ἄς τρέχη ὡσὰν ἕνας Νεῖλος ἐπτάστομος.*

³⁷ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 5 και 7: *Πῶς θέλω τολμήσω ἐγὼ, χωρὶς φόβον νὰ γένω σήμερον πανηγυριστής; [...] καὶ πῶς ἤμπορῶ νὰ μὴ πανηγυρίσω τέτοιαν χαρὰν, ἢ νὰ μὴν εὐφρανθῶ τῆς πίστεώς μου τέτοιον καύχημα;*

³⁸ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 5: *παρρησιάζει ὁ οὐρανός, ὡσὰν θέατρον φοβερὸν, τὸ παράδοξον τοῦ Σπυρίδωνος.*

³⁹ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 6: *Πολλὰ ἐρμηνεύουν οἱ Ῥήτορες, καὶ ἡ μέθοδος τοῦ λέγειν ἐπαρέδωκε τόσους τρόπους, ὅπου ἂν λάβῃ καὶ νοῦν ἡ τέχνη, δείχνει τέρατα φοβερά καὶ τὰ πλεόν μικρότερα.*

⁴⁰ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 7: [...] *δὲν ἤθελα τολμήσω ποτὲ, ἂν δὲν μοῦ ἔδιδε τὸ χέρι ἐξ ἑνὸς μέρους ἡ εὐαγγελικὴ τούτη καθέδρα τῶν ἀλιέων [...].*

⁴¹ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 22.

⁴² ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 9: *εὐκολωτέρα ἤμπορεῖ νὰ τελειώσῃ ὁ χρόνος, παρὰ νὰ λείψῃ ὁ μέγας Σπυρίδων ἀπὸ τοῦ κόσμου τὴν αἴσθησιν.*

⁴³ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 9: *Ἐτὶ ἠξέυρει ἡ ἀρετὴ νὰ ἀνταμείβῃ τοὺς φίλους τῆς.*

⁴⁴ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 9: *Τι ἄρα ἀκροαταὶ τὸ τοιοῦτον καινὸν καὶ παράδοξον εἰς τὸν Ἅγιον;*

θαρσία λειψάνου. Στο τέλος της παραγράφου αναφέρεται παρενθετικά σε λείψανα αγίων που σώζονται αλλά δεν έχουν τα χαρακτηριστικά του λειψάνου του Αγ. Σπυρίδωνα.⁴⁵

Στην § 3 ξεκινά απευθύνοντας ρητορική ερώτηση στην προσωποποιημένη Γη που δέχθηκε το σώμα του Αγίου. Έπειτα κάνει αναφορές σε περιπτώσεις προσώπων που η γη κατέδειξε επίσης εξαίρεση, όπως το σώμα του Χριστού, της Παναγίας και του Αποστόλου Ιωάννου. Κατακλύεται επίσης αυτή η παράγραφος με ρητορική ερώτηση και με παροιμιώδη φράση από τον κανόνα της Παναγίας.⁴⁶

Στην § 4 προσωποποιεί την Αγία Γραφή και τις θέτει ρητορικά ερωτήματα. Τα ρητορικά ερωτήματα θα καταλήξουν να τεθούν από τον συγγραφέα ξανά στη Γη, στους ακροατές του και στους φυσικούς φιλοσόφους. Με τις ρητορικές ερωτήσεις ο ομιλητής θέλει να καθοδηγήσει τους πιστούς στην αντίληψη ότι η αφθαρσία του λειψάνου είναι απόρροια μιας συγκεκριμένης αρετής. Γι' αυτό και συνεχίζει με ρητορικές ερωτήσεις υπό τη μορφή της υποφοράς, όπου κατόπιν τις ανασκευάζει ο ίδιος.⁴⁷

Την παρουσίαση της αρετής (απλότητας) την πραγματοποιεί στην § 5, την οποία προσωποποιεί και την καλεί. Το ίδιο κάνει και στην § 6, όπου την προσκαλεί να συμμετέχει και αυτή στην πανήγυρη του Αγίου.⁴⁸ Θεολογικές αναφορές για την αρετή της απλότητας ο ομιλητής ξεκινά στην § 7, όπου διηγείται στο ακροατήριο την παραδείσια ζωή του Αδάμ, στην οποία είχε την απλότητα και κέρδιζε την αφθαρσία. Κατόπιν αναφέρεται στο γεγονός της παρακοής που είχε ως αποτέλεσμα να απολέσει την απλότητα άρα και την αφθαρσία και να εισαχθεί η πονηρία. Όμως η φθορά στο ανθρώπινο γένος εισάχθηκε εκτός από τον Άγ. Σπυρίδωνα. Στο σημείο αυτό ο ομιλητής θέτει ρητορική ερώτηση⁴⁹ για να καταστήσει το δίλλημα, σε ποιο είδος ζωής ανήκει ο άγιος (απλότητας-πονηρίας), την οποία ευθύς ανασκευάζει ο ίδιος, απαντώντας ότι ανήκει στη ζωή της απλότητας.

⁴⁵ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 11: [...] πρέπει να είπω πώς έμειναν και άλλων αγίων πανυπερέβαστα λείψανα, άλλ' έμειναν ή μέλη μόνον μεμερισμένα, ή ἴσκιος και φαντασία σωμάτων, και όχι βέβαια σώματα, μα το τοῦ αγίου Σπυρίδωνος είναι σῶμα λέγω, διατι έχει σάρκα, σῶμα διατι είναι ψηλαφητόν, σῶμα διατι έχει στάσιν, και άκόμι δείχνει και εις κάποιον μέρος τήν τρίχωσιν.

⁴⁶ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 12: [...] πῶς μένει ἄσηπτον και χωρίς φθοράν; Αποροῦ τόσον εις τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅποῦ ὄλος ἐξίσταμαι.

⁴⁷ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 13: [...] τί βλέπουν εις τὸν Ἅγιον και τὸν ὑψώνουν ὄθεν οἱ ἄλλοι πολὺ ταπεινώνονται; νηστείαν; και ἄς ἐνήστεψεν ὡσάν ἄγγελος [...].

⁴⁸ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 14: Ποῦ εἶσαι ἀπλότης; ἔλα εὐλογημένη ἀρετὴ τοῦ Σπυρίδωνος, ἔλα να πανηγυρίσωμεν ὁμοῦ τὸ θεῖον σου ὑποκείμενον.

⁴⁹ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 15: [...] ἐρωτῶ εις ποίαν τάχα πρέπει να θέσωμεν τὸν μέγαν Σπυρίδωνα; εις τήν πρώτην ζωὴν τῆς ἀπλότητος ή εις τήν δευτέραν τῆς πονηρίας;

Στην § 8 ο ομιλητής παρουσιάζει περιπτώσεις όπου αναγνωρίζεται η απλότητα του Αγίου ξεκινώντας με τη συμμετοχή του στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο (325).⁵⁰ Στην επόμενη παράγραφο (§ 9) γίνονται επιπλέον αναφορές στον βίο του, όπως το ποιμενικό του επάγγελμα, το οποίο κατά τον ομιλητή τον βοηθά να συντηρεί την απλότητά του. Έπειτα αναφέρει το θαύμα του Αγίου που μετέτρεψε ένα φίδι σε χρυσό προς όφελος ενός πτωχού,⁵¹ ώστε να συγκρίνει τον άγιο με τον προπάτορα Αδάμ, ο οποίος εξαπατήθηκε από ένα φίδι. Κατόπιν θέτει ρητορικές ερωτήσεις, στις οποίες προσπαθεί να συγκρίνει τον προπάτορα Αδάμ με τον Άγιο. Στο τέλος της παραγράφου προσωποποιεί την ψυχή του Αγίου, στην οποία απευθύνεται και την επιβραβεύει για την επιλογή της αρετής της απλότητας,⁵² με την οποία κερδίζει την αφθαρσία.

Ο ομιλητής στην § 10 επιδιίδεται στο να αποδείξει ότι ο θάνατος του Αγ. Σπυρίδωνα είναι και αυτός θαυμαστός ακόμα και αν δεν αξιώθηκε μεταστάσεως. Θέτει ρητορική ερώτηση,⁵³ την οποία ανασκευάζει μετέπειτα. Κατόπιν με επιφωνήσεις προς τη ζωή και την αρετή λαμβάνει ευκαιρία να στρέψει τον λόγο του στην ανάλυση της αρετής της απλότητας και να την αναδείξει ως μια αρετή που την ακολουθούν και άλλες (απάθεια, καθαρότητα, αμάθεια, ακακία).⁵⁴

Η τελευταία παράγραφος (§ 11) ξεκινά με τη ρητορική ερώτηση,⁵⁵ ώστε να θέσει ο ομιλητής στο ακροατήριο τη βάση για την ανάπτυξη το πώς ξεχωρίζει ο Αγ. Σπυρίδωνας. Κάνει ξανά αναφορά στην καθοριστική του συμμετοχή στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, καθώς και στο ότι προκάλεσε με την παρουσία του την κατάπτωση των ειδώλων στην Αλεξάνδρεια.⁵⁶ Έπειτα αναφέρεται στη σημασία της αρετής της απλότητας, με την οποία ο άνθρωπος φτάνει στο καθ' ομοίωσιν. Στη συνέχεια αναφέρεται σε περιπτώσεις Αγίων προσώπων (Μωυσή, Ιεσσαί, Αποστόλους) που κατέκτησαν την αρετή της απλότητας και κέρδισαν τις θείες χάριτες.⁵⁷ Προσπαθεί μετέπειτα να τονίσει

⁵⁰ VAN DEN VEN 1953, 27-34.

⁵¹ VAN DEN VEN 1953, 14-21.

⁵² ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 17: *Εὗγε ὦ θεία ψυχή τοῦ Σπυρίδωνος, δὲν ἠμπόρεσες νὰ ἐκλέξῃς ἄλλην ἀρετὴν, ἀπὸ ἐκείνην, ὅπου ἐκ καρδίας ἐπόθησας, διὰ νὰ φανῆς πῶς δὲν εἶσαι γέννημα τῆς φθορᾶς τοῦ κόσμου [...]*.

⁵³ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 18: *Τι θαυμαστὸν ἦθελεν ἦσται, ἀνίσως καὶ ὡσὰν ἄλλος Ἥλιος, καὶ Ἐνώχ ἐφενγεν ὅλος μὲ τὸ σῶμα τὴν γῆν;*

⁵⁴ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 19: *[...] μὰ ἡ ἀπλότης δὲν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν μία, ἀμὴ εἶναι ὅλαις ὁμοῦ ἢ ἀρεταῖς. αὐτὴ εἶναι ἀπάθεια εἰς τὸν νοῦν, καθαρότης εἰς τὴν καρδίαν, εἰς τὰ τοῦ κόσμου ἀμάθεια, ἀκακία εἰς ὅλα, πίστις μόνη, καὶ ὑποταγὴ [...]*.

⁵⁵ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 19-20: *Λοιπὸν ἂν ἡ ἀπλότης τοῦ Αγίου εἶναι πᾶσαι ὁμοῦ οἱ ἀρεταί, τάχα θέλει εἰπῶ, ὅτι ὁ μέγας Σπυρίδων ἐφάνη, ὅτι ἦτον σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐνάρετοι;*

⁵⁶ VAN DEN VEN 1953, 83-88.

⁵⁷ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 21: *[...] τὴν εὗρηκεν εἰς τὸ βουνὸν τοῦ Χωρήβ με*

με την προσωποποίηση της απλότητας⁵⁸ το πόσο σημαντική είναι ως αρετή, ώστε να θέσει συμπερασματικά ότι το ύψος της αγιότητας του Αγ. Σπυρίδωνα ξεπερνάει όλους τους Αγίους.⁵⁹

Ο επίλογος έχει τη μορφή επίκλησης και ξεκινά από το *Ὡ καλότυχος Κέρκυρα*⁶⁰ και κατακλύεται με το *διὰ τὰ ἠθέλε γένη πλέον εὐπρόσδεκτος ἢ ἀμαρτωλή μου προσκύνησις*. Στον επίλογο ο συγγραφέας εγκωμιάζει την Κέρκυρα που φυλάτει το λείψανο του Αγίου, ο οποίος με τη μεσιτεία του την προστατεύει από τους εχθρούς. Κάνει επίκληση προς αυτήν να τον βοηθήσει *εἰς τὴν παρακάλεσιν* και προς τον Άγιο να δεχθεί την *ταπεινὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ κόπου* του.

Ο δεύτερος εγκωμιαστικός λόγος, ποίημα του αρχιμανδρίτη Βησσαρίωνα Κεφαλά, χωρίζεται σε τέσσερα δομικά μέρη, τα οποία ο εκδότης φροντίζει να τονίσει αντίστοιχα με τίτλους από ερυθρή μελάνι καθώς και να στοιχειοθετήσει με ερυθρά αρχιγράμματα τις πρώτες παραγράφους. Θα πρέπει να προσθέσουμε, επίσης, ότι το όνομα Σπυρίδωνας εντός του κειμένου τυπώνεται με κεφαλαιογράμματα και με ερυθρή μελάνι. Ο τίτλος που δίνεται στο κείμενο χαρακτηρίζει το είδος ως λόγο πανηγυρικό.⁶¹ Κατόπιν καταχωρίζεται ο ψαλμικός στίχος *Οἱ δὲ Πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν*⁶² για να μας δηλωθεί η αφορμή του ομιλητή.

Στο *Προοίμιο*⁶³ ο ομιλητής φανερώνει την αδυναμία εκφώνησης ενός λόγου που χρήζει γνώση ρητορείας και υψηλής μόρφωσης ειδικά σε έναν άγιο με μεγάλες αρετές. Στο τέλος του *Προοιμίου* θα φανερώσει την πρόθεση στους ακροατές, στο πως αξιώθηκε ο Άγιος της Αφθαρσίας του λειψάνου του καθώς και ότι συντηρείται ακέραιο εν συγκρίσει με άλλα λείψανα.⁶⁴

τὸν Μωυσῆν, καὶ τὸν κάνει Θεὸν Φαραῶ, ἰδοὺ δέδωκά σε Θεὸν Φαραῶ, τὴν εὗρηκεν εἰς τὰ ποιμνία τοῦ Ἰεσσαὶ μετὰ τὸν Δαβὶδ, καὶ τὸν ἀξίωσε Θεοπάτορα, τὴν εὗρηκεν εἰς τοὺς ἀλιεῖς, καὶ τοὺς ἐχάρισε τὰς κλεῖς ὅλης τῆς ἐξουσίας του, ἰδοὺ δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν.

⁵⁸ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 21: *ὦ ἀπλότης ἀκακία οὐράνιος, καὶ ὅλαις ὁμοῦ [ἦ] ἀρεταῖς, ὦ ἀπλότης τοῦ Σπυρίδωνος, ὁ μέγας καθρέπτης, ὁποῦ δείχνωντας τὴν μορφήν τοῦ Θεοῦ, ἐφυγες ὄλην τὴν ἀσχημίαν τῆς φθορᾶς, καὶ τώρα ἀνθεῖ ὡς φοῖνιξ πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως.*

⁵⁹ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 22: *ἀμὴ τὸ ὕψος τοῦ ἀγιωτάτου Σπυρίδωνος πρέπει τὰ τὸ θανμάζονται καὶ πάντες οἱ ἄγιοι, βλέποντας πολὺ τῆς ἀμοιβῆς τὸ ἀνόμοιον.*

⁶⁰ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, *Λόγος πανηγυρικός*, 22.

⁶¹ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 5: *Λόγος Πανηγυρικός τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος τοῦ Θαυματουργοῦ.*

⁶² Ψλμ 36,29.

⁶³ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 5-6.

⁶⁴ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 6: *[...] πόθεν ὁ Μέγας Σπυρίδων (δηλονότι) ἠξιώθη καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸν φυσικὸν θάνατον να εἶναι εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἀκέραιος κατὰ τὸ σῶμα μετέτοιαν ἐξάιρεσιν, περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο λείψανον.*

Επανάληψη των παραπάνω θα κάνει και στο πρώτο μέρος όπου θα διατυπώσει ξανά την αδυναμία εκφώνησης του λόγου και θα φανερώσει ξανά την πρόθεσή του να εγκωμιάσει τον άγιο στρέφοντας την προσοχή του στην αφθαρσία του λειψάνου, την οποία αντιθέτως υπέστη ο Αδάμ. Μέχρι σε αυτό το σημείο δεν χρησιμοποιεί κάποιο ρητορικό σχήμα. Μας πληροφορεί δε ότι η ομιλία του γίνεται εντός εκκλησίας και από τον φυσικό τόπο του κηρύγματος, τον Ιερό Άμβωνα.⁶⁵

Στην § 2 ξεκινά με ρητορική ερώτηση όχι για να προκαλέσει το ενδιαφέρον των ακροατών,⁶⁶ αλλά για να δηλώσει πάλι αδυναμία εκφώνησης του λόγου και πληροφορεί τους ακροατές ότι θα αλλάξει τον τρόπο και τη μέθοδο ενός εγκωμιαστικού λόγου. Σε αυτό το σημείο παρατηρείται, ότι ενώ πληροφορεί για αλλαγή, στην πορεία δεν το πραγματοποιεί. Κατά τη γνώμη μας το παρόν χρησιμοποιείται για να αποφύγει πιθανό αρνητικό σχολιασμό ότι δεν τήρησε τη μέθοδο και τον τρόπο της ομιλητικής. Η άποψή μας αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι στο τέλος του λόγου του καταχωρίζεται επίσης κείμενό του, που επιγράφεται ως *Λόγος πανηγυρικός πρὸς τὸν ἀναγινώσκοντα*, στον οποίο αναφέρεται η συνήθεια της εποχής να σχολιάζονται εντόμως οι ομιλητές.⁶⁷

Στην § 3 αναφέρεται στην παντοτινή ύπαρξη του Αγίου Σπυρίδωνα στον κόσμο διά του λείψανου του, το οποίο ως προπύργιο ενάντια σε βαρβαρικές προσβολές διαφυλάττει τη νήσο της Κέρκυρας όπου σεμνύνεται. Στην § 4 ξεκινά με ρητορική ερώτηση, ώστε να διεγείρει το ενδιαφέρον των ακροατών και να στρέψει την προσοχή τους στην αρετή που του έδωσε την αφθαρσία.⁶⁸ Μετά την ερώτηση επιδίδεται στο να παρουσιάσει παραδείγματα προσώπων της Π. Διαθήκης που κοσμήθηκαν με αρετές, όπως του Αβραάμ με τη φιλοξενία του και του Ιώβ με την υπομονή του. Κατόπιν αναφέρεται σε ομάδες αγίων που παρότι κατέδειξαν ενάρετη ζωή δεν κέρδισαν την αφθαρσία.⁶⁹ Στη

⁶⁵ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 7: *Εὐτόλμως, καὶ θαρσαλέως ἐπαρρήσιάσθηκα σήμερον εἰς τοῦτον τὸν Ἱερὸν ἄμβωνα [...]*.

⁶⁶ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 7: *Τώρα ποῖος νοῦς τάχα καὶ ἀπὸ τοῦς πλέον ὑψηλοῦς καὶ μεγαλόφρονας, κάθε φοράν ὁποῦ ἔλθῃ εἰς ἔννοιαν, δὲν πνίγεται ὅλος φρίττων εἰς τέτοιον ὑπερφυσικὸν τρόπον;*

⁶⁷ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 16: *Πολλοὶ ἄνθρωποι εὐρίσκονται τοῦς τωρινούς καιρούς, ὁποῦ διὰ μίαν μόνην περιέργειαν συνηθίζουν εἰς τὸ νὰ διαβάζουν καὶ νὰ ἀκούουν λόγους, συνθέματα, διδασχὰς, καὶ ἐγκώμια Ἱεροκηρύκων Διδασκάλων, ὄχι πρὸς νουθεσίαν των καὶ ὠφέλειαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ διακρίνειν ἐπείγονται, ποῖος δηλαδὴ ἐσύνθεσε, ἢ ἐκήρυξε καλὰ, ἢ ἄχαμνά.*

⁶⁸ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 9: *Μὰ τάχατες τι θέλει εἶ[ῆ]σται τὸ αἴτιον ὁποῦ ὁ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ἦλθεν εἰς τέτοιαν ἐξάιρεσιν καὶ τιμῆν;*

⁶⁹ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 9: *[...] ἐπεθύμα νὰ λάβῃ, οἱ μὲν Ἱεράρχαι μὲ τὰς νουθεσίας τους, οἱ δὲ Μάρτυρες μὲ τὰς ἐκχύσεις τῶν αἱμάτων τους, καὶ οἱ Ὅσιοι νὰ κρύπτουν τὸν ἑαυτὸν τους μέσα εἰς τὰ ἄντρα καὶ σπήλαια, διὰ νὰ ἀπολαύσουν ἐκείνην τὴν γῆν τῶν πραέων.*

συνέχεια αφού αναφερθεί στη διαφορετικότητα του λειψάνου του Αγίου (*ὄρθιον, σῶον, ἀνελλιπές*), εστιάζει στη σημαντική του συμβολή στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, στην οποία εδογματίσε με απλότητα αυτό που δεν κατάφεραν οι σοφοί και οι ρήτορες, και στην κατάπτωση των ειδώλων της Αρτέμιδος που δεν κατάφεραν ασκητές με την προσευχή τους.

Στην § 5 θέτει ξανά τη ρητορική ερώτηση περί ποίας αρετής γίνεται αιτία η αφθαρσία για να κορυφώσει το ενδιαφέρον των ακροατών.⁷⁰ Σπεύδει να φανερώσει ότι ο Σπυρίδωνας επέλεξε την αρετή της πραότητας ακολουθώντας τη γνωστή αγιογραφική ρήση από τους μακαρισμούς.⁷¹ Κατόπιν συγκρίνει τα υπόλοιπα ολόσωμα λείψανα Αγίων, φέρνοντας παραδείγματα των λειψάνων του Αγ. Αθανασίου, Αγ. Σάββα, Αγ. Γερασίμου και Αγ. Θεοδόρας, ώστε να υπερτονίσει του Αγ. Σπυρίδωνος. Αφού επικαλεσθεί την αρετή της πραότητας, την οποία προσωποποιεί, προχωρά στην απόδειξη αυτής με αναφορά στο ράπισμα που καταδέχθηκε στο περιστατικό της ίασεως του Κωνσταντίου Αντιοχείας.⁷² Μετά την αναφορά αυτή συγκρίνει τον Σπυρίδωνα με τον ίδιο τον Χριστό, ο οποίος δέχθηκε ράπισμα από τον Μάλχο και αποκρίθηκε, ενώ αντιθέτως ο Σπυρίδων σιώπησε.⁷³

Μετά την απόδειξη ότι ο Σπυρίδων κατείχε την αρετή της πραότητας, στην 6 § έχει σκοπό να την αναδείξει ως ανώτερη καθώς είναι η κρηπίδα που στερεώνονται οι υπόλοιπες αρετές, όπως η συμπάθεια, η φιλοξενία, η αγάπη, η ταπείνωση, η νηστεία και η προσευχή.⁷⁴

Στο δεύτερο μέρος, στην § 7 ο ομιλητής συγκρίνει τη λάμψη του Αγίου με στοιχεία της φύσης, όπως τα αστέρια, τη σελήνη, τον ήλιο και τον ουρανό. Στην § 8 ξεκινά να θέτει ρητορικές ερωτήσεις,⁷⁵ στις οποίες συγκρίνει περιστατικά άλλων αγίων προσώπων που ο Σπυρίδωνας τα υπερβαίνει με τις δικές του ανάλογες θαυματουργικές επεμβάσεις. Πιο συγκεκριμένα, τον συγκρίνει

⁷⁰ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 10: *Μὰ τί ἄρα θέλει εἶ[ῆ]σται τὸ αἴτιον, ὅπου ὁ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ἠξιώθη εἰς τέτοιον τρόπον ὑπερβολικά; ποῖα ἀπὸ τὰ εἶδη τῆς ἀρετῆς ἐμέτεχεν ἐτοῦτος ὁ Ἅγιος; τὴν ἀπλότητα ἢ τὴν πραότητα;*

⁷¹ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 11: *ἀκολουθῶντας ἐκεῖνο ὅπου ὁ Ματθαῖος εἰς τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον λέγει Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.*

⁷² VAN DEN VEN 1953, 37-48.

⁷³ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 12: *ἔδωκε ράπισμα ὁ Μάλχος τῷ Ἰησοῦ, ἔδωκε ράπισμα ὁ Βασιλικὸς θυρωρὸς τῷ ΣΠΥΡΙΔΩΝΙ. ὁ Ἰησοῦς μὴν ὑποφέρωντας τοῦ ἀπανθρώπου ἐκείνου στρατιώτου τὴν ἀχαριστίαν ἀποκρίνεται. καὶ ὁ Σπυρίδων πληρώνωντας τὴν Εὐαγγελικὴν ρῆσιν ἄκρα πραότητα σιωπᾷ.*

⁷⁴ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 12: *καὶ ἔχωντας αὐτὴν ὡς κρηπίδα καὶ θεμέλιον, ἀκολούθησαν καὶ ἐπσώρευσαν αἱ ἐπίλοιπαις χάρες τῶν ἀρετῶν. ἀπλότης ὁμοῦ καὶ συμπάθεια, φιλοξενία τε, καὶ ἀγάπη, ταπείνωσις, καὶ νηστεία καὶ προσευχή.*

⁷⁵ ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Ἐγκώμιον*, 13: *Μὲ ποῖον λοιπὸν ἀπὸ τοὺς πάλαι Ἅγιους νὰ τὸν παραβάλλω καὶ νὰ μὴν εὐρεθῆ προτιμώτερος; καὶ ποίας ἀπὸ τὰς χάρις ὅπου ὅλοι οἱ Ἅγιοι ἀνὰ μέρος ἔλαβον, ὁ Σπυρίδων δὲν τὰς ἔλαβεν ὅλας ὁμοῦ;*

με τον Μωυσή που διάνοιξε με το χτύπημα του ραβδιού του την Ερυθρά θάλασσα, ενώ ο Σπυρίδων με έναν λόγο του αναχαιτίζει ποταμό. Με τον Προφ. Ηλία που έκλεισε διά προσευχής τους ουρανοί, ενώ ο Σπυρίδων διά της πραότητας προκαλεί βροχή.⁷⁶ Τελευταίο συγκριτικό παράδειγμα πραγματοποιεί με τον ίδιο τον Χριστό, ο οποίος ανασταίνει την κόρη του Ιάειρου με έναν λόγο του, ενώ ο Σπυρίδωνας ανασταίνει την νεκρή του κόρη Ειρήνη για να της ζητήσει να μάθει που είχε κρύψει κόσμημα γυναίκας και την ξαναγυρνά ξανά στον θάνατο.⁷⁷

Ο επίλογος έχει τη μορφή επίκλησης,⁷⁸ ο ομιλητής στρέφεται στον Άγιο και τον επικαλείται να δεχθεί τον εγκωμιαστικό αυτόν λόγο, ως μορφή ευχαριστίας προς το πρόσωπό του, και αιτείται τη μεσιτεία του για υγεία ψυχική και σωματική στον ίδιο και στους παρισταμένους πιστούς, τους οποίους χαρακτηρίζει ευγενείς, φιλέορτους και έκλαμπρους.

Η παραπάνω γραμματολογική και θεολογική ανάλυση των δύο αυτών εγκωμιαστικών λόγων μάς αποκαλύπτει τη θεολογική σκέψη των δύο Λευκαδιτών κληρικών του 18^{ου} αιώνα. Οι δύο λόγοι έχουν αρκετά κοινά στοιχεία, αν και ο πρώτος του Δ. Κόνταρη είναι εκτενέστερος, χωρίς, βεβαίως, να πλατειάζει και σαφώς ανώτερος από πλευράς θεολογίας και χρήσης σχημάτων λόγου και εκφραστικών μέσων σε σχέση με τον λόγο του Β. Κεφαλά. Και οι δύο ομιλητές εστιάζουν στο να εγκωμιάσουν το άφθαρτο λείψανο του Αγίου, που είναι απόρροια αρετής. Ο πρώτος επιλέγει την αρετή της απλότητας και ο δεύτερος την αρετή της πραότητας, τις οποίες ο καθένας τους αναγάγει ως ανώτερες αρετές και θεμέλια επιπλέον αρετών. Συγκρίνουν τη βιοτή του Αγίου με βιβλικά Αγία πρόσωπα και, μάλιστα, ο Β. Κεφαλάς στην προσπάθειά του αυτήν πέφτει σε θεολογικό ατόπημα, αφού συγκρίνει τον Χριστό με τον Άγ. Σπυρίδωνα και θέτει τον Άγιο ανώτερο. Πραγματοποιούν αναφορές στον βίο του Αγίου, ο πρώτος σε δύο επεισόδια και ο δεύτερος σε πέντε επεισόδια από τον εν ζωή βίο του με ελάχιστες πληροφορίες. Οι θεολογικοί προσανατολισμοί των ομιλητών ξεφεύγουν από ηθικολογικές, ευσεβιστικές και στηλιτευτικές τάσεις.⁷⁹ Η επιλογή να εκδοθούν αυτοί οι δύο λόγοι και μάλιστα Λευκαδιτών κληρικών φανερώνει ότι στη νήσο της Λευκάδας η λατρεία του Αγ.

⁷⁶ VAN DEN VEN 1953, 10-11.

⁷⁷ VAN DEN VEN 1953, 34-36.

⁷⁸ Επίσης, στο σημείο αυτό ταπεινολογεί για ακόμη μία φορά, για να δικαιολογήσει πιθανόν αδυναμίες στον λόγο του. ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, *Εγκώμιον*, 15: [...] ὅπου ὡς τολμηρὸς καὶ ἀυθάδης ἠθέλησα [...] ἀγκαλὰ καὶ βραχὺς εἰς τὸν νοῦν καὶ ἀπαίδευτος εἰς τὴν γλῶτταν.

⁷⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο στηλιτευτικός λόγος στο έργο *Ουρανού Κρίσις* του Αθανασίου Παρίου που αλλάζει τα δεδομένα για τη λατρεία του Αγ. Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα, βλ. ΝΙΚΟΛΑΙΔΙΣ 2014.

Σπυρίδωνα κατά τον 18^ο αιώνα είχε μεγάλη απηγήση και σημείωνε επίσης μεγάλη ανάπτυξη.

Η ανάπτυξη της λατρείας του Αγ. Σπυρίδωνα στη Λευκάδα δύναται να παρατηρηθεί και από την ανοικοδόμηση ναών αφιερωμένων στο πρόσωπό του. Ο πρώτος ναός επ' ονόματι του Αγ. Σπυρίδωνα ανοικοδομείται στο κέντρο του νεοσύστατου οικισμού της Αμαξικής το 1684,⁸⁰ απέναντι από τον οποίο το 1723 η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία αποφάσισε να ανοικοδομήσει ναό επ' ονόματι του προστάτου της Βενετίας Αγ. Μάρκου.⁸¹ Η επιλογή της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας να ανεγείρει ναό στο συγκεκριμένο σημείο στο πλαίσιο κάλυψης των θρησκευτικών αναγκών των πιστών της που ανέρχονταν το 1710 στη Λευκάδα στους 500 πιστούς⁸² αλλά και του πιθανού θρησκευτικού ανταγωνισμού της, αποδεικνύει ότι ο ναός του Αγ. Σπυρίδωνα συγκέντρωνε έναν μεγάλο αριθμό Ορθόδοξων πιστών της Λευκάδας.

Με τον Αγ. Σπυρίδωνα και τον συγκεκριμένο ναό στην πλατεία της Αμαξικής συνδέθηκε και η επέτειος της ιστορικής Φιλαρμονικής της Λευκάδος που φέρεται να ιδρύθηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με καταστατικό του 1852 και συγκεκριμένα με το άρθρο 26, οριζόταν ως επέτειο η εορτή του Αγ. Σπυρίδωνα τη 12^η Δεκεμβρίου.⁸³ Η επιλογή της ημέρας έγινε λόγω της προφορικής παράδοσης ότι η πρώτη δημόσια εμφάνιση της μπάντας έγινε ανήμερα του Αγ. Σπυρίδωνα. Κατά τη δική μας άποψη θεωρούμε ότι επιλέχθηκε ο εν λόγω Άγιος λόγω της ιδιότητάς του ως ιατήρας των παθήσεων των αυτιών, κύριο όργανο της πρόσληψης του ήχου και της μουσικής. Αν και το παραπάνω ίσως αποτελεί εικασία, είναι γεγονός ότι η σύνδεση εορταστικής επετείου της Φιλαρμονικής Εταιρείας Λευκάδος με τον Αγ. Σπυρίδωνα και τον ναό του συνέχισε στα επόμενα χρόνια⁸⁴ και διατηρείται έως και σήμερα.⁸⁵

Στην ευρύτερη περιοχή της νήσου, τον 18^ο αιώνα ανοικοδομούνται οχτώ επιπλέον ναοί αφιερωμένοι στον Αγ. Σπυρίδωνα, στα Λαζαράτα (μέσα 18^{ου} αι.),⁸⁶ στην Κοντάραινα (18^{ος} αι.),⁸⁷ στο Σύβρο (1780/89), στον Αλέξανδρο (18^{ος} αι.),⁸⁸ στην Εγκλουβή (18^{ος} αι.),⁸⁹ στο Καλαμίτσι (18^{ος} αι.), στο Κατωχώρι

⁸⁰ ΜΑΧΑΙΡΑΣ 1957, 82-92· ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 122-126· ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 191-201.

⁸¹ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 126· ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ 1999, 56.

⁸² HOFFMANN 1936, 174.

⁸³ ΦΙΛΙΠΠΑ 1985-1986, I, 54.

⁸⁴ ΦΙΛΙΠΠΑ 1985-1986, II, 374, 383, 385, 387.

⁸⁵ Καταστατικό Γ.Σ. 17.4.1996, άρθρο 27, βλ. <https://filarmoniki.gr/katastatiko-tis-f-e-l/> (προσέλαση 12.12.2020).

⁸⁶ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 169· ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 367.

⁸⁷ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 170· ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 395.

⁸⁸ ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 381-382.

(18^{ος} αι.) και στο Νεοχώρι (18^{ος} αι.).⁹⁰ Κατά τον 19^ο αιώνα ανοικοδομείται ένας στην Καρυά,⁹¹ και τον 20^ο αιώνα ανοικοδομείται ακόμη ένας στο Βλυχό,⁹² κείμενος σε παλιό ναό που δεν σώζεται σήμερα.

Μάλιστα, με τον εν λόγω ναό διατηρείται προφορική παράδοση σχετική με την ανοικοδόμησή του. Σύμφωνα με αυτή, δίπλα από τον ναό υπήρχε ένα πηγάδι, στο οποίο διαπίστωσαν τη μη ύπαρξη νερού και επίσης τη μεγάλη καθυστέρηση του ήχου από τη ρίψη πέτρας. Έτσι, συμπέραναν ότι σε αυτήν την τρύπα ασκούσαν ο Άγ. Σπυρίδωνας και γι' αυτό έκτισαν και αφιέρωσαν ναό στον συγκεκριμένο Άγιο. Ο Π. Κοντομίχης μάς πληροφορεί επιπλέον ότι υπήρχε η παράδοση ότι αν έριπτες στο πηγάδι πέτρα, θα ακουγόταν να περνάει κάτω από τον ναό.⁹³

Καταγράφεται, λοιπόν, από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου} ανοικοδόμηση έντεκα ναών αφιερωμένους στον Άγ. Σπυρίδωνα και ο τελευταίος ανοικοδομείται λόγω τοπικής λαϊκής παράδοσης. Η συγκριτική μας έρευνα στη συνολική ανοικοδόμηση ναών του νησιού και στους Αγίους που προτιμούνται από την τοπική κοινωνία για αφιέρωση, κατατάσσει τον Άγ. Σπυρίδωνα στην τρίτη σειρά μετά την Παναγία που έρχεται πρώτη και τον Άγ. Νικόλαο δεύτερο.⁹⁴ Αξιοσημείωτο είναι ότι στους άλλους δύο «επτανησιακούς» Αγίους ανοικοδομούνται σαφώς λιγότεροι, τρεις αφιερώνονται στον Άγ. Γεράσιμο⁹⁵ και δύο στον Άγ. Διονύσιο.⁹⁶

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στη Λευκάδα παρατηρείται επίσης η δημιουργία μιας ιδιαίτερης κατασκευής που εκφράζει μια νέα νοοτροπία και εισάγει στη νήσο μια θρησκευτική συμπεριφορά στη λατρεία των τριών «επτανησιακών» Αγίων. Το τεχνούργημα αυτό αποτελεί προσπάθεια αντιγραφής της λάρνακας του Αγίου Λειψάνου μεταφέροντας συνεκδοχικά στον παραδοσιακό άνθρωπο και τις αντίστοιχες θρησκευτικές συμπεριφορές και νοοτροπίες.⁹⁷ Το αντίγραφο της λάρνακας είναι μια ευτελής ξύλινη κατασκευή με δειγματικές μέ-

⁸⁹ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ 2005, 60.

⁹⁰ ΚΑΡΥΔΗΣ 2019, 62.

⁹¹ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 166· ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 369.

⁹² Επίσης, έχει ανοικοδομηθεί ιδιόκτητο ναύδριο του κ. Σπυρίδωνα Πολίτη στην Πόντι της Βασιλικής.

⁹³ ΚΟΝΤΟΜΙΧΗΣ 1995, 292.

⁹⁴ Παρόμοια προτίμηση απαντά και στη νήσο της Κέρκυρας, όπου καταγράφονται πενήντα ναοί αφιερωμένοι στον Άγ. Νικόλαο και μόλις είκοσι στον Άγ. Σπυρίδωνα, βλ. ΧΥΤΗΡΗΣ 1991, 207.

⁹⁵ Άγ. Γεράσιμος Βασιλικής (Κολλυβάτα), Άγ. Γεράσιμος Ασπρογερακάτων και Άγ. Γεράσιμος στα Χαραδιάτικα, βλ. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 87-89, 169· ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 177-179, 363.

⁹⁶ Άγ. Διονύσιος Λαζαράτων (18^{ος} αι.), Άγ. Διονύσιος Ράχη Νυδρίου (20^{ος} αι.), βλ. ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 184.

⁹⁷ Σύμφωνα με μαρτυρία του σεβαστού πατρός Σπυραντωνίου Φέτση, εφημερίου Κοιμήσεως Θεοτόκου Βασιλικής, γνωρίζουμε ότι υπήρχε αντίγραφο λάρνακας του Αγ. Γερασίμου που χρονολογούταν στα τέλη του 19^{ου} αι., η οποία καταστράφηκε στον σεισμό του 1948.

σεσ διαστάσεις 2,30 x 0,35 x 0,35 μ., από κυπαρίσσι ή ταβλόνη βενετικό, με μικρή συνήθως γλυπτική διακόσμηση στη θολωτή επίστεψη της και θύρωμα από ξύλινο πλαίσιο και υαλοπίνακα. Εντός της «λάρνακας» τοποθετείται φορητή εικόνα που παριστάνει σε φυσικό μέγεθος το λείψανο του Αγίου. Το αντίγραφο της λάρνακας τοποθετείται στους ναούς της Λευκάδος μπροστά από το Τέμπλο, στον βόρειο ή τον νότιο τοίχο και κατά τις ημέρες εορτασμού του Αγίου μεταφέρεται προς προσκύνηση στο κέντρο του ναού, το οποίο επιστεγάζει *baldacchino*.⁹⁸

Το πρώτο αντίγραφο λάρνακας απαντά στον ναό του Αγ. Σπυρίδωνα στη Λευκάδα, το οποίο δεν κατέστη από εμάς δυνατό να εντοπίσουμε και να μελετήσουμε.⁹⁹ Ωστόσο, μπορούμε να το χρονολογήσουμε με *terminus ante quem* το 1863 σύμφωνα με πληροφορία του Άγγλου καθηγητή γεωλογίας David Thomas Ansted. Συγκεκριμένα, μας πληροφορεί ότι θα πραγματοποιούνταν ορκωμοσία στην εν λόγω «λάρνακα» του Αγίου και σύμφωνα με τη νοοτροπία της εποχής ο όρκος ακόμα και σε αντίγραφο λάρνακας δημιουργούσε στη συνείδηση του ανθρώπου φοβικές και ενοχικές δυνάμεις που τον καταστούσαν ανίκανο ψευδομαρτυρίας.¹⁰⁰ Η επισήμανση αυτή, εκτός από τη χρονολογία, μας μαρτυρά και τον εθμικό φόβο,¹⁰¹ αλλά και την αντίληψη του Αγίου ως τιμωρού που υπήρχε στο ευρύτερο κοινωνικό φάσμα.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα κατασκευάζεται αντίγραφο λάρνακας του Αγ. Σπυρίδωνα για τον ομώνυμο ναό στα Λαζαράτα (Εικ. 1) που τίθεται προς προσκύνηση στον βορεινό τοίχο έμπροσθεν του Τέμπλου. Η κατασκευή αντιγράφου της λάρνακας μετέφερε και τον εορτασμό της 11^{ης} Αυγούστου, ημέρα ανάμνησης της λυτρώσεως της Κέρκυρας από την τουρ-

⁹⁸ GIORGI 2005, 65.

⁹⁹ Συλλογή Δ. Παπαδήμου και Ε. Φραγκιά, αριθ. τεκμηρίου: DP09.4.091, http://archives.elia.org.gr:8080/LSelia/images_View/DP09.4.091.JPG (προσπέλαση 12.12.2020).

¹⁰⁰ ANSTED 1863, 228: «Ένα άλλο παράδειγμα της δεισιδαιμονίας παρατηρείται στον τρόπο, με τον οποίο δίνουν όρκο. Πρόθυμα ορκίζονται ψευδώς στο Ευαγγέλιο και στην εκκλησία, αλλά όταν καλούνται να το πράξουν με τα χέρια τοποθετημένα στο λείψανο κάποιου Αγίου, αν μπορέσουν θα αρνηθούν τον όρκο, αλλά αν δεν μπορέσουν να ξεφύγουν θα αποκαλυφθεί η αλήθεια. Σε κάποια περίπτωση πριν από λίγο καιρό, κάποιος αξιωματούχος κατηγορήθηκε αναληθώς και με δόλο. Ζήτησε τη διενέργεια ανάκρισης, αλλά γνώριζε πως δεν θα δινόταν κανονικός όρκος, αφού οι εχθροί του ήταν ισχυροί αλλά και αποφασισμένοι. Καθώς λοιπόν κάθε άτομο διατάχθηκε να ορκιστεί ενώπιον του λειψάνου του Αγίου Σπυρίδωνος, δεν υπήρξε καμία δυσκολία. Θεωρείται εντούτοις ότι αυτά τα ήθη εξαφανίζονται ταχύτατα». (Μτφ. Νικήτα Κ. Ψαθά) Ανάλογη νοοτροπία μαρτυρείται και στην Κέρκυρα το 1857, βλ. ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ 2000, 97. Για τον Ansted πρβλ. ΨΑΘΑΣ, στον παρόντα τόμο, 75-131.

¹⁰¹ Από την προφορική μαρτυρία του σεβαστού πατρός Σπυραντωνίου Φέτση, εφημερίου της Βασιλικής Λευκάδος, γνωρίζουμε ότι μέχρι πρότινος (2012) τα δικαστήρια στη Βασιλική αιτούνταν για συγκεκριμένες υποθέσεις από τον εφημέριο να μεταφέρει το Ευαγγέλιο της εκκλησίας στη δικαστική αίθουσα, στο οποίο θα ορκίζονταν οι μάρτυρες και λόγω του εθμικού φόβου θα ήταν ειλικρινείς.

κική πολιορκία του 1716 που λιτανεύεται το λείψανο του Αγίου στην Κέρκυρα.¹⁰² Προσέτι, στα Λαζαράτα εκτός από τη 12^η Δεκεμβρίου που εορτάζεται η μνήμη του Αγίου προστέθηκε και η 11^η Αυγούστου που πραγματοποιείται λιτή με το αντίγραφο της λάρνακας. Ένα ακόμη αντίγραφο λάρνακας του Αγ. Σπυρίδωνα κατασκευάζεται για τον ομώνυμο ναό του Αγ. Σπυρίδωνα στην Καρυά, το οποίο σύμφωνα με επιγραφή χρονολογείται το 1931 και ιστορείται από τον Απόστολο Χαμοσφακίδη¹⁰³ (Εικ. 2). Στην ενορία της Καρυάς τελείται εορτασμός τις ίδιες ημέρες με την ενορία των Λαζαρατών και πραγματοποιείται επίσης η καλοκαιρινή λιτή της 11^{ης} Αυγούστου.

Η δημιουργία αντιγράφων λαρνάκων του Αγ. Σπυρίδωνα φαίνεται ότι προέκυψε μέσα από τη θεολογική στροφή από το πρόσωπο του Αγίου στο λείψανό του. Η τάση αυτή απαντά και στην εικονογραφία του Αγίου, στην οποία αντικαθίσταται η μορφή του Αγ. Σπυρίδωνα με την εικονογράφηση της λάρνακας του Αγίου μεταξύ του 17^{ου} αιώνα και φτάνει έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.¹⁰⁴ Αυτή η εικονογραφική τάση ήταν απόρροια της λατρείας που δημιουργούταν για το λείψανο του Αγίου, όπως διαφάνηκε έντονα μέσα από τα δύο κηρύγματα που εκφωνήθηκαν και εκδόθηκαν τον 18^ο αιώνα. Από την ιδιαίτερη αυτή λατρεία δημιουργήθηκαν κατά μίμηση ανάλογες τάσεις στην εικονογραφία και την παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και για τα άλλα δύο «επτανησιακά» λείψανα.¹⁰⁵

Στη Λευκάδα η δημιουργία των δύο πρώτων αντιγράφων λαρνάκων του Αγ. Σπυρίδωνα φαίνεται ότι ώθησε ενορίες, εντός ενός ευγενούς ανταγωνιστικού μεταξύ τους πλαισίου, να κατασκευάσουν αντίγραφα λαρνάκων των δύο άλλων επτανησιακών λειψάνων. Η ύπαρξη αντιγράφου λάρνακας στην ενορία εκτός από τη μεσιτική δύναμη του Αγίου, θα προσέφερε μία ακόμη επιπλέον ημέρα εορτασμού, η οποία θα συνδυαζόταν με λιτή στα όρια της ενορίας, γεγονός που δημιουργούσε αύξηση των προσκυνητών και της προσέλευσης στον ναό, καθώς εκτίθονταν προς προσκύνηση ένα λαοφιλές αντίγραφο λειψάνου και η παρελκόμενη λιτή του αποτελούσε ένα θεαματικό θρησκευτικό δρώμενο. Αυτή η εισαγωγή και πρόσληψη των εορτασμών και των λιτών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, βοηθούσε στην αύξηση της προσκυνηματικότητας, επειδή διευκολύνονταν οι ταξιδιώτες και αναπαυόταν ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού από τις γεωργικές έγνοιες.¹⁰⁶

Λάρνακα του Αγ. Διονυσίου εμφανίζεται το 1892 στη δεύτερη ενορία των Λαζαρατών, στον ναό του Αγ. Διονυσίου εν Ζακύνθω (Εικ. 3),¹⁰⁷ η οποία

¹⁰² ΚΟΚΚΙΝΟΠΟΥΛΟΣ 2010, 39.

¹⁰³ Βλ. ΚΕΧΑΓΙΑΣ-ΝΑΙΘΩΝΑΣ 1983.

¹⁰⁴ Πρβλ. ΜΠΠΘΑ 1995.

¹⁰⁵ ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1992, 131.

¹⁰⁶ ΔΕΜΕΤΗ 2019, 434.

¹⁰⁷ ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 367.

αρχικά τοποθετήθηκε σε διαμορφωμένο χώρο στο διακονικό ως κρύπτη (λευκαδίτικα: *Δεπόζιτο*), όπως μαρτυρά η ειδική εσοχή στην κόγχη του διακονικού καθώς και η διαφορά των τσιμεντοπλακιδίων μεταξύ χώρου Αγ. Τραπέζης και διακονικού. Η εικόνα της λάρνακας σύμφωνα με επιγραφή έχει φιλοτεχνηθεί από τον γνωστό Λευκαδίτη ζωγράφο Βασίλειο Σίδηρη.¹⁰⁸ Η «λάρνακα» που σήμερα βρίσκεται τοποθετημένη στον βορεινό τοίχο μπροστά από το Τέμπλο, τίθεται προς προσκύνηση στο κέντρο του ναού τη 17^η Δεκεμβρίου, ημέρα μνήμης του Αγίου. Λιτή πραγματοποιείται την 24^η Αυγούστου, ημέρα ανάμνησης της μετακομιδής του ιερού λειψάνου από τα Στροφάδια στη Ζάκυνθο.

Για το λείψανο του Αγ. Γερασίμου κατασκευάζεται αντίγραφο λάρνακας στον ομώνυμο ναό στα Ασπρογερακάτα¹⁰⁹ που τον εντάσσουμε βάσει τεχνολογικών στοιχείων στα τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα (Εικ. 4). Στην ενορία εισάγεται ο εορτασμός και η λιτή της λάρνακας της 16^{ης} Αυγούστου.

Η μεγάλη αποδοχή των δύο αυτών Αγίων Διονυσίου και Γερασίμου, αλλά και τα οφέλη που προσέφεραν στις ενορίες των χωριών Λαζαρατών και Ασπρογερακάτων είχε ως αποτέλεσμα στην πόλη της Λευκάδας ενορίες να προχωρήσουν στην κατασκευή αντιγράφων λαρνάκων Αγίων, παρόλο που δεν ήταν αφιερωμένες στους εν λόγω Αγίους.¹¹⁰

Έτσι, στη χώρα της Λευκάδας εντοπίζουμε αντίγραφα λαρνάκων, του Αγ. Διονυσίου στον ναό των Αγ. Αναργύρων που χρονολογείται το 1898 (Εικ. 5), και του Αγ. Γερασίμου στον μητροπολιτικό ναό του Ευαγγελισμού που χρονολογείται το 1918 (Εικ. 6), τοποθετημένα έμπροσθεν του Τέμπλου, στον νότιο και βόρειο τοίχο αντίστοιχα. Με τη δημιουργία των «λαρνάκων» οι δύο αυτές ενορίες προσέλαβαν επίσης και τις παρελκόμενες καλοκαιρινές λιτές των Αγίων.

¹⁰⁸ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1974, 460-464.

¹⁰⁹ ΣΟΛΔΑΤΟΣ 1999, 363.

¹¹⁰ Στο σημείο αυτό ίσως αντιταχθεί η ήδη παγιωμένη άποψη ότι ο Αγ. Διονύσιος ξεκίνησε να τιμάται στον ναό των Αγ. Αναργύρων Λευκάδος λόγω της θαυματουργικής επέμβασής του στον σεισμό της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1869 και ο Αγ. Γεράσιμος στον μητροπολιτικό ναό του Ευαγγελισμού λόγω της θαυματουργικής του επέμβασης για τη λύση της πολιορκίας του νησιού το 1807. Αν και γοητευτικά τα παραπάνω ιστορικό-θεολογικά ερείσματα εντούτοις δεν επαρκούν να εξηγήσουν, γιατί οι δύο αυτές συγκεκριμένες ενορίες υιοθέτησαν την τιμή αυτών των Αγίων εφόσον οι θαυματουργικές επεμβάσεις τους αφορούσαν σε όλο το νησί. Μάλιστα, στον σεισμό του 1869 γνωρίζουμε ότι άπαντες οι ναοί της πόλεως καταστράφηκαν εκτός του Αγ. Νικολάου (ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ 1999, 185). Σύμφωνα με το παραπάνω θα ήταν λογικότερο η τιμή του Αγ. Διονυσίου να υιοθετηθεί από τον ναό του Αγ. Νικολάου. Επίσης, οι παραπάνω ιστορικό-θεολογικοί λόγοι δεν επαρκούν να εξηγήσουν, γιατί εμφανίζονται οι λάρνακες αρκετά μετά από τα γεγονότα: του μητροπολιτικού δε εμφανίζεται σχεδόν έναν αιώνα μετά.

Η Ντενίζ-Χλόη Αλεβίζου σε μελέτη της για την εκκλησιαστική ζωγραφική του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα στη Λευκάδα¹¹¹ και την Ιθάκη στην απογραφή της καταγράφει 130 ναούς με εικόνες των τριών αγίων (Σπυρίδωνος, Γερασίμου, Διονυσίου), παρατηρώντας τη μεγάλη συχνότητα απεικονίσεων των εν λόγω αγίων κατά τον 19^ο αιώνα. Η τιμή δε στον Αγ. Γεράσιμο, κατά την Ευγενία Δρακοπούλου, είχε συνδεθεί με το νησί της Λευκάδας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, λόγω της θαυματουργικής του επέμβασης για την παραχώρηση της νήσου από την Επτάνησο Πολιτεία στους αυτοκρατορικούς Γάλλους με τη συνθήκη του Τιλσίτ (1807).¹¹²

Σύμφωνα, όμως, με τη δική μας προηγηθείσα τεκμηρίωση όπου παρατηρείται η εισαγωγή της λατρείας του Αγ. Σπυρίδωνα με την ανοικοδόμηση ναού στο κέντρο της Αμαξικής, η επέκταση της λατρείας του με την ανοικοδόμηση ναών σε ολόκληρη την περιφέρεια, αλλά και η επικέντρωση στο λειψάνο του, όπως διαφάνηκε από τη μελέτη των εγκωμιαστικών λόγων λόγιων Λευκαδιτών κληρικών του 18^{ου} αιώνα, συνέτειναν στη δημιουργία αντιγράφων λαρνακών. Οι συνακόλουθες τελετουργίες και οι νοοτροπίες στη λατρεία του Αγ. Σπυρίδωνα μεταφέρθηκαν και υιοθετήθηκαν και στην λατρεία των δύο άλλων επτανησιακών Αγίων.

Το παραπάνω εμφανίζεται λόγω θρησκευτικών, κοινωνικών και οικονομικών λόγων που αναπτύσσονταν μεταξύ των ενοριών που η κάθε μία ζητούσε να κατέχει στον ναό της ένα λαοφιές αντίγραφο λειψάνου, αυξάνοντας με τον τρόπο αυτόν πέραν από τη μεσιτική παρουσία του Αγίου, την προσκηνοματικότητα και τα έσοδα της εκάστοτε ενορίας. Η απουσία θαυματουργικού λειψάνου έως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα στη Λευκάδα συνέτεινε στην εισαγωγή και την υιοθέτηση της λατρείας του Αγ. Σπυρίδωνα που υπήρχε στο κοντινό νησί της Κέρκυρας. Ακολούθως, η λατρεία του Αγ. Σπυρίδωνα συντέλεσε στην περαιτέρω εισαγωγή πολιτισμικών προτύπων στη λατρεία των δύο άλλων «επτανησιακών» λειψάνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι ενοριακοί ναοί στο κέντρο της Λευκάδας που δημιούργησαν αντίγραφο λάρνακας του Αγ. Διονυσίου και του Αγ. Γερασίμου προσλαμβάνοντας και τις σχετικές λιτανείες των θαυματουργών λειψάνων, παρόλο που δεν είχαν κανένα ιστορικό και θεολογικό έρεισμα.

¹¹¹ Σημειώνει ότι σε φορητή εικόνα της Ιεράς Μονής Αγ. Νικολάου Ιράς απεικονίζονται οι τρεις λάρνακες των Αγίων, βλ. ΑΛΕΒΙΖΟΥ 2017, 316, εικ. 46.

¹¹² ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 2015, 53-54.

ABSTRACT

Fr. Elias KARALIS: *The Cult of St. Spyridon in Lefkas from the end of the 17th century to the mid-20th century*

The publication of two solemn speeches on the relic of St. Spyridon by Lefkadian learned clergymen motivated us to conduct an interdisciplinary examination of the worship of the saint on the island of Lefkas from the end of the 17th century to the mid-20th century. Initially, the study of the two speeches of the 18th century highlights the attempt of the Church to project not the saint himself but his relic. This shift reveals that the Church endorsed certain mentalities of the common people and exploited particular events and rituals. The cultural communication of the island with Corfu and the absence of a relic in Lefkas constituted the main reasons for the adoption of the worship of the popular St. Spyridon and communicated the mentalities and attitudes that were expressed towards the relic. In addition to the reconstruction of nine churches dedicated to St. Spyridon, a typical example that corroborates the transference of cultural patterns is the creation of a replica of the shrine of the saint and its subsequent procession. The worship of St. Spyridon contributed to the diffusion of cultural elements connected with the other two Ionian saints, although their worship was not so widely disseminated in Lefkas.

ΩΩΩ

ΠΗΓΕΣ

- ΒΗΣΑΡΙΩΝΟΣ ΚΕΦΑΛΑ, 1771, *Εγκώμιον τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος*, Ενετίησιν
 ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΚΟΝΤΑΡΗ, 1747, *Λόγος πανηγυρικὸς εἰς τιμὴν καὶ ἔπαινον τοῦ Ἁγίου καὶ θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμυθούντος καὶ προστάτου Κερκύρας*, Ενετίησιν

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΛΕΒΙΖΟΥ Ντ.-Χ., 2017, Η εκκλησιαστική ζωγραφική σε Λευκάδα και Ιθάκη, 18^{ος}-19^{ος} αι., στο: Τρ. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ (Επιμ.), *Η Εκκλησία της Λευκάδας, η Κοινωνία και η Τέχνη. Πρακτικά ΚΑ' Συμποσίου, Λευκάδα, 8-10 Αυγούστου 2016*, Αθήνα, 277-317
 ANSTED D. T., 1863, *The Ionian Islands in the Year 1863*, London

- ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ Ε., 2001, Δημώδεις παραδόσεις της Κύπρου για τον άγιο Σπυρίδωνα, στο: Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ (Επιμ.), *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, 3. Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία, 563-572
- ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ Ε., 2017, *Εισαγωγή στη Θρησκευτική Λαογραφία*, Ι-ΙΙ, Θεσσαλονίκη
- ΔΕΜΕΤΗ, Κ., 2019, Λαϊκή Τέχνη και πολιτισμός, στο: Θ. ΠΑΠΠΑΣ (Επιμ.), *Εγχειρίδιο Ιστορίας Ιονίων Νήσων*, Κέρκυρα, 427-455
- ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., 2015, Θρησκευτική τέχνη στην Αιτωλοακαρνανία και τη Λευκάδα με αφετηρία το έργο του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών «Έλληνες Ζωγράφοι μετά την Άλωση», στο: Ι. ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ (Επιμ.), *Το αρχαιολογικό έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αιτωλοακαρνανία και την Λευκάδα*, Ναύπακτος, 45-56
- GIORGI R., 2005, *Symbols et Cultes de l'Eglise*, Paris
- HOFFMANN G., 1936, La Chiesa Cattolica in Grecia (1600-1830), *Orientalia Christiana Periodica* 2, 164-175
- IACOB DAN D., 2013, The Markets from Iași in 18th and 19th centuries. The Saint Spyridon Market, *Historia Urbana* 21, 163-211
- ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ Μ., 2005, *Εγκλυβή. Λαογραφικά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κατοίκων της*, Αθήνα
- ΚΑΡΥΔΗΣ Σπ., 2019, Η Λευκάδα και οι ηπειρωτικές πόλεις του βενετικού Stato da Mar στην απογραφή ναών και μονών του 1788-1789, *Περί Ιστορίας* 9, 51-165
- ΚΕΧΑΓΙΑΣ-ΝΑΙΘΩΝΑΣ Ν., 1983, *Απόστολος Λευκάδιος ζωγράφος (1910-1979): Ένας κορυφαίος του νεοελληνισμού*, Αθήνα
- ΚΟΚΚΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Α. (Επιμ.), 2010, *Τεραί Άκολουθίαί και βίος τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρός ἡμῶν Σπυρίδωνος ἐπίσκοπου Τριμυθοῦντος τοῦ θαυματουργοῦ πατρός καὶ προστάτου Κερκύρας*, Κέρκυρα
- ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑΣ Κ., 2016, Ο Άγιος Σπυρίδων και η Κύπρος, *Επετηρίδα Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 12, 53-66
- ΚΟΝΤΟΜΙΧΗΣ Π., 1995, *Λαογραφικά σύμμεικτα Λευκάδας*, Αθήνα
- LEGRAND E., 1918, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, vol. 18/1, Paris
- LEGRAND E., 1928, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, vol. 18/2, Paris
- ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δ., 1992, *Τα καλοκαιρινά*, Αθήνα
- ΜΑΧΑΙΡΑΣ Κ., 1957, *Ναοί και Μοναί Λευκάδος*, Αθήνα
- ΜΠΙΘΑ Ι., 1995, Απεικονίσεις των πολιορκιών της Κέρκυρας. Μικρή συμβολή στην εικονογραφία του Αγ. Σπυρίδωνα, *ΔΧΑΕ* 18, 151-168
- ΜΠΙΘΑ Ι., 1996-1997, Παρατηρήσεις στον εικονογραφικό κύκλο του Αγίου Σπυρίδωνα, *ΔΧΑΕ* 19, 251-284

- ΜΠΟΡΟΒΙΛΟΣ Γ., 2001, *Η Ορθόδοξη Κηρυκτική γραμματεία κατά τον ΙΗ' αι.: οι έντυπες συλλογές*, Θεσσαλονίκη (διδακτορική διατριβή)
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ Α., 2014, *Δημόσιες τελετές στην Κέρκυρα κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας (14^{ος}-18^{ος} αι.)*, Αθήνα
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Th., 2014, Local Religion in Corfu: Sixteenth to Nineteenth Centuries, *Mediterranean Historical Review* 29/2 155-168
- ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ Χ., 1999, *Λευκάδα Ερευνώντας*, Πάτρα
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ., 1984, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800)*, I, Αθήνα
- ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ Αικ., 2009, Στοιχεία για τον λαϊκό πολιτισμό της Λευκάδας στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, στο: *Λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης* [Πρακτικά ΙΓ' Συνεδρίου Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών], Αθήνα, 47-80
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π., 1974, *Η Χριστιανική τέχνη στη Λευκάδα*, Αθήνα (Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών Γ')
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π., 1980-1982, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδος*, I-II, Αθήνα
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π., 1988, Η πρωτεύουσα της Λευκάδος, *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών Ζ'*, 37-247
- ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ Π., 2000, «Καθημερούσαι Ειδήσεις» Κέρκυρα 1854-1867, Πρόλογος, επιλογή, επιμέλεια κειμένων Γιώργου Κάρτερ (Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο), Αθήνα
- ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 1999, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800*, τ. Β', Αθήνα
- ΣΟΛΔΑΤΟΣ Χρ., 1999, *Χριστιανική ζωγραφική. Η μεταβυζαντινή και επτανησιακή τέχνη στις εκκλησίες της Λευκάδας (15^{ος}-19^{ος} αι.)*, Αθήνα
- ΤΡΙΦΟΝΟΒΑ Α., 2012, Unknown Depictions of St. Spyridon in Albania. Contribution to the Iconography of the Saint, *Patrimonium* 10, 303-316 (στα ρωσικά)
- VAN DEN VEN P., 1953, *La Légende de S. Spyridon Évêque de Triminthone*, Louvain
- ΦΙΛΙΠΠΑ Α., 1985-1986, *Φιλαρμονική Λευκάδος. Ιστορική πορεία 135 χρόνων*, I-II, Αθήνα
- ΧΥΤΗΡΗΣ Γ., 1991, *Τα λαογραφικά της Κέρκυρας*, Κέρκυρα (Δημοσιεύματα Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών)
- ΧΥΤΗΡΗΣ Γ., 2007, Λαϊκή ψυχοσύνθεση και λατρεία, στο: *ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ, ΠΑΞΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΝΤΙΩΝ ΝΗΣΩΝ, Άγιος Σπυρίδων. Ο ναός και η λατρεία του στην Κέρκυρα*, Κέρκυρα, 46-52

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΕΙΚΟΝΑ 1: Λάρνακα Αγίου Σπυρίδωνα (τέλη 19^{ου} αιώνα).
 Άγιος Σπυρίδωνας Λαζαράτων Λευκάδας

ΕΙΚΟΝΑ 2Α, Β: Λάρνακα Αγίου Σπυρίδωνα (1931). Επιγραφή.
 Άγιος Σπυρίδωνας Καρνιάς Λευκάδας

3A, B

4

ΕΙΚΟΝΑ 3Α, Β: *Λάρνακα Αγίου Διονυσίου (1892). Επιγραφή.
Άγιος Διονύσιος Λαζαράτων Λευκάδας*

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Λάρνακα Αγίου Γερασίμου (τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα).
Άγιος Γεράσιμος, Ασπρογερακάτα Λευκάδας*

ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1898 ΕΝ ΜΗΝΙ ΔΕΚΕΜΒΡΙΩ
 ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΕΩΣ
 ΙΑΚΩΒΟΥ Ρ. ΑΛΒΑΝΙΤΗ ΠΑΝΟΥ Γ. ΒΕΡΡΙΩΤΗ
 ΧΡΗΣΤΟΥ Ι. ΣΤΑΥΡΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΚΑΡΑΜΟΛΛΗ

5Α, Β

6

ΕΙΚΟΝΑ 5Α, Β: *Λάρνακα Αγίου Διονυσίου (1898). Επιγραφή.
 Άγιοι Ανάργυροι Λευκάδας*

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Λάρνακα Αγίου Γερασίμου (1918).
 Ευαγγελισμός Θεοτόκου Λευκάδας*